

جغرافیا و توسعه - شماره ۱۰ - پاییز و زمستان ۱۳۸۶

صص: ۱۴۴-۱۲۹

وصول مقاله: ۱۳۸۵/۱۱/۲۰

تأیید نهایی: ۱۳۸۶/۸/۱۹

تحلیل رابطه نو شهر گلبهار با روستاهای پیرامونی

دکتر مسعود مهدوی

استاد جغرافیا دانشگاه تهران

وحید ریاحی

دانشجوی دکتری جغرافیا دانشگاه تهران

دکتر مجتبی قدیری معصوم

دانشیار جغرافیا دانشگاه تهران

دکتر سیدحسن مطیعی لنگرودی

استاد جغرافیا دانشگاه تهران

چکیده

شهر جدید گلبهار در شمال غربی شهر مشهد احداث شده و از سال ۱۳۷۴ به جذب جمعیت پرداخته است. با احداث این شهر، روستاهای اطراف شهر جدید گلبهار به جای ارتباط با شهرهای دیگر منطقه مانند مشهد و چناران به تعامل با شهر جدید پرداخته و حتی در برخی از زمینه‌ها به شدت به گلبهار وابسته شده‌اند.

در این تحقیق چند کارکرد شهر جدید در روستاهای پیرامون بررسی شده است که اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعه کتابخانه‌ای، مصاحبه و پرسشنامه جمع آوری شده است. براساس مطالعات انجام شده، گلبهار علاوه بر جذب جمعیت سرریز مشهد هر چند به صورت ناقص، اثرات مختلفی در روستاهای اطراف داشته که این تأثیر به شکل‌گیری حوزه‌ی جذب و نفوذ روستایی انجامید. از آنجا که برخی از این اثرات بدون برنامه و به صورت ناخواسته بوده، ضروری است در مطالعات طرح جامع و تفصیلی به حوزه‌ی روستایی پیرامون شهرهای جدید توجه جدی شده و فرضیه‌های موجود در روابط سنتی شهر و روستا و تبدیل این روابط به رابطه‌ی شهرهای جدید و روستاهای اطراف مورد بررسی و ارزیابی مجدد با توجه به شرایط موجود قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: گلبهار، شهر جدید، مشهد، روستاهای اطراف، روابط شهر و روستا.

مقدمه

روستاهای اطراف کلان شهرهایی که شهرهای جدید اقماری دارند، پس از احداث شهر جدید با دگرگونی روبرو می‌شوند که از جهات بسیاری حایز اهمیت و بررسی هستند. شهرهای

جدید به هر شکلی که ایجاد شده باشند مانند جزیره‌ای مستقل که تنها با مادرشهر در ارتباط باشند، نخواهند بود و هرچند برای تعامل با مادر شهر و کلان‌شهرها و جذب جمعیت مازاد آنها احداث می‌شوند، اما معمولاً در منطقه‌ای احداث می‌شوند که منطقه‌ی همگنی از نواحی روستایی است (برسفورد^۱، ۱۹۶۷: ۱۵-۱۰). این نواحی روستایی در واقع طی قرن‌ها پویایی و تعامل با شهرهای مجاور و حتی مهاجرفرستی به شهرها به حیات خود ادامه دادند و با برقراری مناسبات دایمی و آرایه‌ی خدمات اقتصادی و برخورداری از مزایای شهری به نواحی همگنی تبدیل شده و به صورت سکونتگاه‌های زنده و پایدار درآمد‌اند، اگرچه در درون خود نیز با تحولاتی روبرو بوده‌اند. از سوی دیگر شهرهای جدید با هر الگو، نقش، عملکرد و مدیریتی، اثرات منطقه‌ای دارند و در توسعه‌آفرینی منطقه‌ی خود به‌ویژه در بعد مطالعات روستایی به یکی از کانون‌ها تبدیل می‌شوند. کارکردهای مختلفی که این شهرها دارند و نیز امکانات و خدمات زیربنایی و روبنایی که به یکباره در این شهرها ایجاد می‌شود، کانونی برای برآورده‌سازی برخی از نیازهای روستایی منطقه است که قرن‌ها در شهرهای دیگر با فاصله‌ی بیشتر از آن بهره‌مند می‌شدند. این امر نیز تحولات روستایی را گسترده‌تر می‌نماید.

بیان مسأله

نگاه اجمالی به مکانیابی شهرهای جدید در مطالعات طرح جامع و تفصیلی نشان می‌دهد که شهر جدید مانند جزیره‌ای در نظر گرفته شده است که تنها با مادرشهر ارتباط داشته یا خواهد داشت، حال آنکه روستاها و کانون‌های روستایی مشتمل بر حوزه، مجموعه و منظومه روستایی به عنوان مکان‌های زنده و پویا در اطراف شهرهای جدید به عنوان واقعیتی انکارناپذیر وجود دارند و به حیات خود ادامه می‌دهند. در صورتی که مکانیابی شهرهای جدید با فاصله‌ای استاندارد، که براساس بررسی‌های جهانی می‌توان آن را ۴۰ کیلومتر مطرح کرد، صورت گرفته باشد، مانند آنچه که در شهر جدید گلبهار مشاهده می‌شود، روستاها و کانون‌های روستایی منطقه عکس‌العمل بیشتری نسبت به شهر جدید گلبهار نشان می‌دهند و در این حالت، شهر جدید گلبهار گاهی بیشتر از آنچه که در اهداف اولیه و مطالعات مطرح شده، به جای ارتباط و تعامل با مادرشهر، به ناچار با نواحی و کانون‌های روستایی حتی در جذب جمعیت مناطق روستایی تعامل بیشتری خواهد داشت. بررسی ابعادی که صرفاً متوجه تعامل، تأثیرپذیری و اثرگذاری شهر جدید گلبهار در مناطق روستایی است و تحولاتی که روستاهای پیرامون شهر جدید متأثر از این پدیده در فضاهای جغرافیایی همگن روستایی دارند، موضوع اصلی در این تحقیق است. به عبارت دیگر، روابطی که میان شهر جدید گلبهار و روستاهای پیرامون برقرار گردید و اثرات این روابط در تحولات روستایی محور اصلی تحقیق به‌شمار می‌رود.

بنابراین سؤالاتی به شرح زیر مطرح می‌شود:

- الف- آیا شهر جدید به جز جذب جمعیت سرریز شهری مادرشهر مشهد به عنوان هدف اساسی ایجاد شهر جدید، به کانون توسعه نواحی روستایی پیرامون تبدیل شده است؟
- ب- فرآیند مکانیابی شهر جدید گلبهار با توجه به توسعه‌ی نواحی روستایی پیرامون چگونه ارزیابی می‌شود؟

بر اساس سؤالات فوق فرضیه‌ی تحقیق که به عنوان یک مسأله علمی - تحقیقی و با توجه به معلومات و تجارب گذشته، که اثبات نشده، ابراز می‌شود (بهروز، ۱۳۷۸: ۱۰۳)، پیرو سؤالات تحقیق به شرح زیر مطرح می‌شود:

«به نظر می‌رسد در فرآیند مکان‌یابی شهر جدید گلبهار، به ابعاد توسعه‌ی منطقه‌ای، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در مناطق روستایی توجه چندانی نشده، در حالی که این شهر به تدریج حوزه نفوذ روستایی تشکیل داده و به کانون توسعه‌ی نواحی روستایی پیرامون تبدیل شده است»

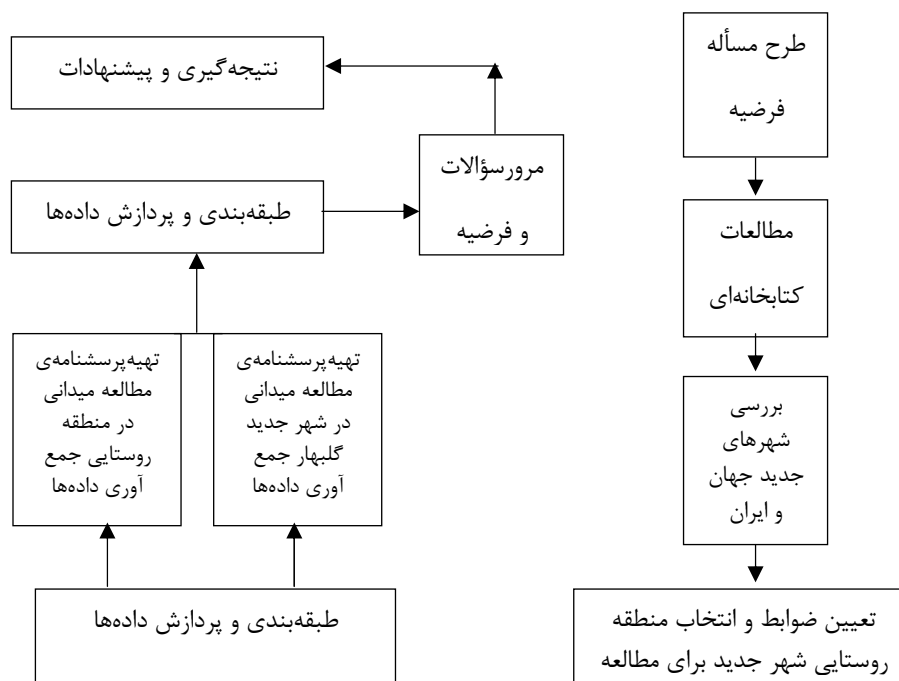
با توجه به فرضیه‌ی مذکور اهداف اصلی تحقیق به شرح زیر می‌باشد:

- الف- تبیین عملکرد منطقه‌ای شهرهای جدید با تأکید بر مناطق روستایی.
- ب- تبیین رویکرد به مناطق روستایی در فرآیند و نظام برنامه‌ریزی شهرهای جدید؛

مبانی روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی استوار بوده است. در مطالعات کتابخانه‌ای علاوه بر نظریه‌های توسعه‌ی منطقه‌ای و توسعه‌ی شهرهای میانی و کوچک و نیز نظریه‌های شهرهای جدید، تجربیات جهانی ایجاد شهرهای جدید و شناخت کلی از شهرهای جدید ایران بررسی شد. در مطالعه‌ی میدانی پس از شناسایی وضع موجود شهر جدید گلبهار، ابتدا براساس نقشه‌های پوششی و نیز نقشه‌ی تقسیمات سیاسی و نقشه آبادی‌های مرکز آمار ایران، شناخت اولیه از پراکندگی سکونت‌گاهها در حوزه‌ی روستایی صورت گرفت و با استفاده از پرسشنامه‌های جداگانه در روستاهای پیرامون اطلاعات مورد نیاز در تابستان ۱۳۸۵ جمع‌آوری شد. پرسشنامه‌ی تهیه شده در ۲۰۰ نمونه در میان بنگاهداران و اعضای شورای اسلامی ۵۰ روستا از یکصد روستای پیرامون گلبهار تکمیل گردید و براساس آن، یافته‌های پرسشنامه‌ای، برای اثبات فرضیه و شناخت حوزه‌ی نفوذ روستایی شهر جدید گلبهار و نیز اثرات شهر جدید در روستاهای اطراف به‌ویژه در زمینه‌ی جمعیت ارزیابی و مورد تحلیل قرار گرفت.

فرآیند کلی روش تحقیق

ادبیات تحقیق

به‌طور کلی ایجاد شهرهای جدید در کشورهای سرمایه‌داری برای جذب سرریز جمعیت شهرهای بزرگ و نواحی روستایی و توزیع بهینه‌ی جمعیت و در بسیاری از موارد برای ساماندهی فضایی پایتخت‌ها بوده و در عمل به‌جز در مواردی مربوط به توسعه‌ی منطقه‌ای موفقیت‌چندانی نداشته و بر شبکه ارتباطات فشار بسیاری تحمیل کرده است. در کشورهای سوسیالیستی سابق، ایجاد شهرهای جدید برای جلوگیری از رشد شهرهای بزرگ مطرح شده که در عمل در برخی کشورها موفق و در کشورهایی مانند لهستان و مجارستان چندان موفق نبوده و منجر به گرایش برنامه‌ها به سمت توسعه‌ی شهرهای کوچک و میانی شده است. در جهان سوم، ایجاد قطب سرویس‌دهی به نواحی روستایی، ایجاد مراکزی برای یکپارچه‌سازی روستاها، توسعه‌ی منطقه‌ای و ناحیه‌ای، ایجاد قطب رشد، آمایش سرزمین و در نهایت انتقال مراکز اداری و برای آرایه‌ی مسکن به گروه‌های کم‌درآمد شهری و روستایی موفق بوده اما به لحاظ شرایط اجتماعی - اقتصادی و سازگاری با محیط بومی چندان موفق نبوده است (زیاری، ۱۳۸۲: ۷۲-۵۰ نیز رجوع کنید به داگلاس^۱، ۱۹۹۹: ۱-۸؛ صالح و داگلاس^۲، ۱۹۹۹: ۱-۱۱).

1- M.Douglass

2- K.Salih-M.Douglass

در ایران شکل گیری شهرهای جدید دارای چند مقطع زمانی بوده که به صورت موردی به شرح زیر ذکر می شود:

۱- الگوی ایجاد و توسعه شهرهای جدید در قبل از انقلاب که تا حدود زیادی عملیاتی نشده است.

۲- تجدیدنظر در الگو و اهداف ایجاد شهرهای جدید پس از انقلاب اسلامی؛

۳- تعطیلی فرآیند مطالعات و احداث شهرهای جدید پس از آغاز جنگ تحمیلی؛

۴- توجه کلان و گسترده به احداث شهرهای جدید پس از جنگ تحمیلی به طوری که سیاست ایجاد شهرهای جدید به یکی از مهمترین سیاستها در زمینه شهرسازی تبدیل شده است؛

۵- عملکرد گستردهی شرکت عمران شهر جدید به عنوان متولی و مالک اصلی شهر جدید؛ از سوی دیگر، می توان گفت که اثرات شهرهای جدید در روستاهای اطراف در وهلهی نخست در قالب مناسبات شهر و روستا قابل بررسی است. اما از آنجا که تحقیق خاصی در این زمینه صورت نگرفته و بیشتر مطالعات و پژوهش های انجام شده در کشور درباره مناسبات شهر و روستا بر مناسبات شهرهای متعارف با نواحی روستایی تأکید کرده، پرداختن به این مسأله در اینجا چندان ضرورتی ندارد. با اینحال دربارهی سابقه و اشکال مناسبات شهر و روستا، توجه برخی از محققان آلمان مانند اکارت اهلرز دربارهی ایران، بررسی های دکتر حسین شکویی و دکتر مصطفی مؤمنی که در کتاب های دیدگاه های نو در جغرافیای شهری (۱۳۷۴) و پایگاه علم جغرافیا (جلد اول: جغرافیای شهری ۱۳۷۷) به چاپ رسیده، ارزنده و کامل به نظر می رسد. ضمن آنکه به پژوهش ها و مقالات زیر که دربارهی موضوع بحث یا منطقه شهری مطالعه موردی صورت گرفته به اختصار اشاره می شود:

۱- پایان نامه با عنوان شهرهای جدید و نقش آنها در تمرکززدایی از مادر شهر، مطالعه موردی شهر جدید گلبهار که به وسیلهی محمد نگهبان مروی به راهنمایی دکتر عیسی ابراهیم زاده در مقطع کارشناسی ارشد گروه جغرافیای دانشکدهی ادبیات دانشگاه سیستان و بلوچستان در شهریور ۱۳۸۱ انجام شده است.

۲- پایان نامه با عنوان بررسی فرآیند طرح و برنامه ریزی شهرهای جدید (نمونه: شهر جدید گلبهار) که به وسیلهی زهرا سردار امیری در مقطع کارشناسی ارشد گروه جغرافیای دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز در تیرماه ۱۳۸۲ انجام شده است.

۳- رساله با عنوان نقش شهرهای جدید در روند شهرنشینی که به وسیلهی کرامت اله زبیری در مقطع دکتری در گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس در سال ۱۳۷۴ دفاع شده و در

کتاب برنامه‌ریزی شهرهای جدید (سمت - ۱۳۸۲) از سوی همین مؤلف مطالبی ارزنده درباره‌ی شهر جدید گلبهار دیده می‌شود.

۴- مقاله با عنوان دگرگونی روستاهای حاشیه‌ی شهرهای جدید صنعتی (بررسی موردی: الوند - البرز) تألیف محمد سلیمانی که در فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۱۷، شماره مسلسل ۲۳ در تابستان و پاییز ۱۳۸۱ به چاپ رسید.

۵ - مقاله با عنوان بررسی تطبیقی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی (UFRD)^۱ و مدل‌های تخصیص مکانی (LA)^۲ تألیف افتخاری - خرامه که در فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی سال ۱۶، شماره مسلسل ۳، در پاییز ۱۳۸۰ چاپ شده است.

شکل‌گیری شهر جدید گلبهار

موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی

شهر جدید گلبهار در مساحتی به وسعت ۴۰۰۰ هکتار در ارتفاع ۱۲۵۰ متری در فاصله‌ی حدود ۴۵ کیلومتری شمال‌غربی شهر مشهد در دشت نسبتاً هموار در دره‌ی کشف‌رود میان رشته‌کوه‌های هزار مسجد در شمال و بینالود در جنوب احداث شده است. این شهر در واقع در محور مشهد به چناران در جنوب جاده‌ی ترانزیتی مشهد - بجنورد (معروف به جاده سنتو) و در فاصله حدود ۱۰ کیلومتری چناران قرار دارد. با توجه به رشته‌کوه‌های فوق‌الذکر، گلبهار بطور کلی در ناحیه‌ای مکانیابی شده که به لحاظ اقلیمی در زمستان‌ها سرد و در تابستان‌ها نسبتاً معتدل (طبق طبقه‌بندی اقلیمی کوپن Csa) است. در بررسی اقلیمی منطقه نکات زیر قابل توجه است.

الف- در هیچ‌یک از ماه‌های سال تداوم و شدت گرما و سرما دیده نمی‌شود؛

ب- علیرغم اعتدال نسبی هوا در تابستان، منطقه با بادهای سرد روبروست؛

ج- متوسط دمای سالانه در شهر ۱۴/۶ درجه و میزان بارش سالانه حدود ۲۹۰ میلی‌متر است؛
(سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۴: ۲۰-۱۲؛ وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۴: ۱۱-۸)

این شهر از نظر استقرار در فضا همانند شهر جدید بینالود در حوزه‌ی شهری مشهد جزو شهرهای جدید اقماری به شمار می‌رود. اینگونه شهرها در خارج از محدوده‌ی طرح جامع ایجاد شده و بیشتر برای توسعه‌ی ناپیوسته‌ی مادر شهرها در نظر گرفته می‌شوند (زیاری، ۱۳۸۲: ۱۵۱-۱۵۰).

جدول ۱: مقایسه‌ی جمعیت و فاصله‌ی شهر جدید گلپه‌ار و برخی شهرهای جدید ایران با مادرشهر

ردیف	نام شهر	مادر شهر	فاصله با مادرشهر	مساحت	جمعیت تقریبی در سال ۱۳۸۵
۱	گلپه‌ار	مشهد	۴۵	۴۰۰۰	۱۱/۰۰۰
۲	مجلسی	اصفهان	۶۵	۳۰۰۰	۵/۰۰۰
۳	پردیس	تهران	۲۵	۲۰۰۰	۱۵/۰۰۰
۴	سهند	تبریز	۲۰	۳۱۴۸	۶۰۰۰
۵	صدرا	شیراز	۱۵	۲۰۴۰	۲۵۰۰

مأخذ: ماهنامه شرکت عمران شهرهای جدید، شماره‌های مختلف

بر اساس مطالعات جامع و تفصیلی که در زمینه‌های مختلف درباره‌ی گلپه‌ار انجام شده، شهر جدید گلپه‌ار پس از آماده‌سازی، از سال ۱۳۷۴ به جذب جمعیت پرداخته است. تا شهریور ۱۳۸۵ فاز یک شهر براساس طرح جامع و تفصیلی شهر تقریباً اجرایی شده و محلات مختلفی مانند فرهنگیان، پردیس، پرند در آن شکل گرفته است. به لحاظ مدیریتی نیز هم‌اکنون به وسیله‌ی شرکت عمران شهر جدید گلپه‌ار اداره می‌شود و از لحاظ تقسیمات کشوری مرکز بخش گلپه‌ار در شهرستان چناران به شمار می‌آید.

امکانات و خدمات موجود

بر اساس گزارش‌هایی که شرکت عمران شهر جدید گلپه‌ار در شهریور ۱۳۸۵ منتشر ساخته، خدمات عمومی و امکانات زیربنایی و روبنایی متعددی ایجاد شده است که بطور خلاصه به آنها اشاره می‌شود (شرکت عمران شهر جدید گلپه‌ار، ۱۳۸۵: ۱-۲؛ برای اطلاع بیشتر مراجعه کنید به وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۳، مطالعات طرح جامع شهر جدید گلپه‌ار).

در خدمات عمومی این شهر ناوگان حمل و نقل اتوبوسرانی به مشهد و چناران و مراکز تجاری مرکزی و پراکنده عرضه‌کننده‌ی انواع نیازهای معیشتی، صنعتی، فرهنگی است. در عرصه‌ی ایجاد دوایر دولتی، ایجاد بخش‌داری، آموزش و پرورش منطقه‌ی گلپه‌ار، اداره‌ی آب و فاضلاب، اداره‌ی گاز، برق، مخابرات، مرکز نیروی انتظامی، شورای حل اختلاف قوه قضاییه، مرکز بهداشت و درمان و بانک در این شهر صورت گرفته است. در زمینه‌ی امکانات زیربنایی و روبنایی نیز اقدامات زیر انجام شده است (طلاچیان، ۱۳۸۴: ۶۴-۵۹):

- آماده‌سازی محلات و خیابان‌های طرح تفصیلی ۱۷۰۰ هکتاری فاز یک؛
- بهره‌برداری از مراکز تلفن ۳۰۰۰ شماره‌ای برای پوشش محلات یک تا شش؛
- احداث فضای سبز در حریم جاده مشهد- چناران و نیز ۲۰۰ هکتار فضای سبز شهری؛
- اجرای شبکه‌ی آب آشامیدنی برای جمعیتی در حدود ۶۰ هزار نفر؛

- اجرای کامل سیتی‌گاز برای ۷۵ هزار نفر و اجرای گازرسانی به طول ۵۴ کیلومتر در محلات یک تا شش؛
- ساخت و ساز متنوع در منطقه مسکونی و واگذاری ۱۱ هزار پلاک؛
- واگذاری زمین برای احداث دانشگاه آزاد به مساحت ۲۰۰ هکتار با جذب ۱۵۰۰ دانشجوی در ۱۲ رشته؛
- احداث ۸ مدرسه تحصیلی (سه دبیرستان، دو راهنمایی و سه دبستان)؛
- احداث کتابخانه عمومی، مسجد امام در محله‌ی یک و مسجد محله‌ی پنج؛
- احداث داروخانه و درمانگاه در شهر و ارتقاء پایگاه بهداشت به مرکز بهداشتی - درمانی؛
- احداث مکان‌های ورزشی و سالن سرپوشیده‌ی ورزشی؛
- احداث مجتمع‌های تجاری در محلات مختلف شهر؛

بررسی منطقه‌ی روستایی شهر جدید گلپهار

منطقه‌ی روستایی شهر جدید گلپهار میان حوزه‌های شهری مشهد در مشرق و چناران در مغرب قرار دارد و در مشرق و جنوب شهر جدید گلپهار گسترده است. جاده‌ی سنتو این منطقه را به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم می‌کند و از لحاظ توپوگرافی کل این منطقه در دره‌ی کشف‌رود میان دو رشته‌کوه هزار مسجد و بینالود قرار دارد. با این حال روستاهای شمال جاده سنتو در دشت نسبتاً هموار در ارتفاع متوسط ۱۱۰۰ تا ۱۲۵۰ متر قرار دارند، اما روستاهای جنوب این جاده در دشت و کوهستان قرار دارند و به عبارت دیگر، در قسمت جنوبی این منطقه، ارتفاع روستاها به سمت جنوب افزایش می‌یابد و در روستاهای معروف مانند گل‌مکان به ۱۴۲۰ و روستایی فریزی به ۱۶۶۰ متر می‌رسد. در زمینه‌ی اقلیمی نیز شرایط آب و هوایی منطقه که در شهر ذکر گردید عمدتاً برای کل منطقه روستایی قابل تعمیم است و براساس مطالعات، این منطقه در طبقه‌بندی اقلیمی کوپن جزو مناطق معتدل و تحت تأثیر سیستم‌های مدیترانه‌ای (CSA) است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۴: ۲۰).

مهمترین منابع آب‌های سطحی منطقه شامل رودهای کشف‌رود در شمال با جهت شمال‌غربی - جنوب‌شرقی، گل‌مکان با جهت جنوب - شمال در مشرق، فریزی با جهت جنوبی - شمالی در مغرب و رود پایه در جهت جنوب‌غرب - شمال‌شرق در جنوب منطقه‌ی روستایی است و بطور کلی می‌توان گفت که منطقه با مشکل خاصی در زمینه‌ی منابع آبی روبرو نیست (فرهنگ جغرافیایی رودهای کشور، ۱۳۸۴: ۲۲-۲۱).

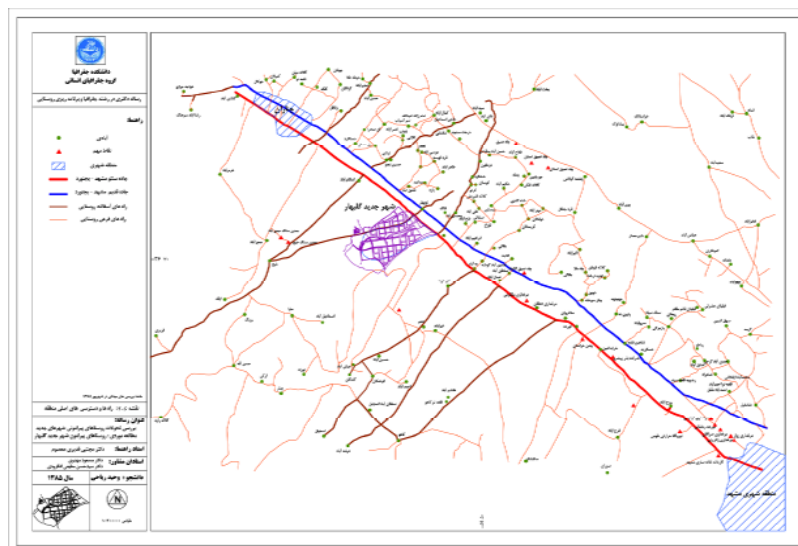
از لحاظ توزیع مکانی، روستاهای اطراف شهر جدید گلپهار میان دو عارضه‌ی طبیعی رشته‌کوه بینالود در جنوب و رود کشف رود و دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه هزار مسجد در شمال قرار می‌گیرد و شامل یک‌صد روستاست. توزیع جغرافیایی این سکونتگاهها با توجه به

موقعیت شهر جدید گلبهار و جاده سنتو که خط محوری در تقسیم‌بندی منطقه به‌شمار می‌رود، به گونه‌ای است که ۶ روستا در غرب و جنوب غربی گلبهار قرار دارند و ۲۳ روستا در شرق و جنوب شرقی این شهر استقرار دارند. بیشتر روستاها نیز (شامل ۷۱ روستا) در شمال گلبهار هستند و از طریق جاده‌ی قدیم مشهد- چناران راههای روستایی با گلبهار ارتباط دارند براساس سرشماری ۱۳۷۵ روستاهای فوق‌الذکر دارای ۲۳۴۱۸ نفر جمعیت بودند که این تعداد در طبقه‌بندی‌های مختلف جمعیتی و فاصله از شهر جدید قابل بررسی هستند.

جدول ۲: طبقه‌بندی تعداد و جمعیت روستایی اطراف شهر جدید گلبهار در سال پایه (۱۳۷۵)

ردیف	طبقات جمعیتی	تعداد آبادی	جمعیت کل	درصد جمعیت	متوسط جمعیت هر روستا
۱	۹۹	۵۳	۲۱۰۹	۹	۳۹/۷
۲	۲۴۹-۱۰۰	۲۴	۳۵۶۰	۱۵/۲	۱۴۸/۳
۳	۴۹۹-۲۵۰	۱۱	۳۵۰۰	۱۵	۳۱۸/۱
۴	۹۹۹-۵۰۰	۷	۵۳۲۱	۲۲/۷	۷۶۰
۵	+۱۰۰۰	۵	۸۹۲۸	۳۸/۱	۱۷۸۵/۶
۶	جمع	۱۰۰	۲۳۴۱۸	۱۰۰	۲۳۴/۱

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵، شناسنامه آبادی‌های کشور ۱۳۷۶

نقشه ۱: راهها و دسترسی‌های اصلی منطقه
مأخذ: بررسی‌های میدانی در شهریور ۱۳۸۵

از سوی دیگر، با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده، بیشترین فاصله‌ای که روستاهای منطقه روستایی با شهر جدید گلبهار دارند بیش از چهل کیلومتر نیست. بر این اساس درباره‌ی تعداد روستاهای اطراف شهر جدید گلبهار در طبقات فاصله ۱۰ کیلومتر از شهر جدید به همراه پخشایش جمعیت در این طبقات لازم است گفته شود که تا شعاع ۱۰ کیلومتری از شهر جدید در سال ۱۳۷۵ (سال پایه) تعداد ۳۲ روستا با جمعیت ۵۹۸۸ نفر، از شعاع ۱۰ تا ۲۰ کیلومتری تعداد ۵۵ روستا با جمعیت ۹۹۶۱ نفر، از شعاع ۲۰ تا ۳۰ کیلومتری تعداد ۶۶۱۷ نفر و از شعاع ۳۰ تا ۴۰ کیلومتری تعداد ۲ روستا با جمعیت ۸۵۲ نفر استقرار داشته‌اند. پخش جمعیت روستایی منطقه پس از ۱۰ سال پویایی شهر جدید در سال ۱۳۸۵ با دگرگونی‌هایی روبرو بوده است. به‌طور کلی جمعیت روستاهای مورد بررسی براساس آمار مأخوذه از مرکز بهداشت و درمان شهرستان چناران در شهریور سال ۱۳۸۵ با ۹۵۲ نفر کاهش به ۲۲۴۶۶ نفر رسیده است. درحالی‌که بیشترین تعداد آبادی در گروه‌های کمتر از ۱۰۰ نفر با ۵۵ آبادی و ۱۰۰ تا ۲۵۰ نفر با ۲۴ روستا قرار دارد. در جدول بعدی توزیع آبادی‌ها و جمعیت روستایی شهر جدید گلبهار در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ آمده است.

جدول ۳: تعداد جمعیت روستایی اطراف گلبهار در طبقات فاصله‌ای

شهر جدید گلبهار			
فاصله به کیلومتر	تعداد روستا	تعداد جمعیت	تعداد جمعیت
۱۰	۳۲	۵۹۸۸	۶۸۸۲
۲۰	۵۵	۹۹۶۱	۹۳۱۴
۳۰	۱۱	۶۶۱۷	۵۳۷۲
۴۰	۲	۸۵۲	۸۹۸
جمع	۱۰۰	۲۳۴۱۸	۲۲۴۶۶

مأخذ: سرشماری سال ۱۳۷۵ و مرکز بهداشت و درمان چناران ۱۳۸۵

تأثیر شهر جدید در روستاهای اطراف

بر اساس داده‌های پرسشنامه که در ۵۰ روستای حوزه‌ی روستایی شهر جدید گلبهار تکمیل گردیده است. مهمترین تأثیر را شهر جدید گلبهار در روستاهای پیرامون در زمینه‌های تحولات جمعیتی و تغییرات قیمت زمین داشته است. در زمینه‌ی تحولات جمعیتی، در روستاهای حوزه‌ی شهر جدید مشاهده می‌شود که در ۸۱ درصد از روستاهای مورد بررسی افرادی برای سکونت به شهر جدید نقل‌مکان کرده‌اند و در ۳۷ درصد از روستاها خریداری زمین از سوی روستاییان برای اهداف اقتصادی یا تملک مسکن صورت گرفته است. نکته‌ی حایز اهمیت در این ارتباط آن است که براساس یافته‌های پرسشنامه در دو درصد از

روستاهای منطقه، بیش از بیست درصد از روستاییان به شهر جدید نقل مکان کرده و یا در آنجا زمین خریداری کرده‌اند. علاوه بر آن این مورد در ۱۶ درصد از روستاها ۱۰ تا ۲۰ درصد، در ۳۰ درصد از روستاها ۵ تا ۱۰ درصد و در ۵۲ درصد بقیه کمتر از ۵ درصد بوده است. بنابراین مشاهده می‌شود که با احداث شهر جدید گلپهار و جمعیت‌پذیری این شهر، جمعیت مازاد روستایی منطقه به‌ویژه جوانان به این شهر مهاجرت کرده و ساکن می‌شوند.

یکی دیگر از اثرات شهر جدید گلپهار در روستاهای منطقه وابستگی شدید روستاها به شهر جدید در زمینه‌ی اداری است، بطوری که مطابق با یافته‌های پرسشنامه ۸۷ درصد از روستاهای منطقه از لحاظ اداری به جای مشهد و چناران به گلپهار وابسته شده‌اند و نیازهای اداری خود را از طریق ادارات و مؤسسات این شهر برطرف می‌سازند. در همین زمینه، ۵۸ درصد از روستای منطقه برخی از نیازهای خدماتی دولتی و غیردولتی مانند بانک‌ها، تأسیسات و فنی را از شهر جدید تأمین می‌کنند. این مسأله نشان می‌دهد که شهر جدید علیرغم آنکه به صورت مستقیم تنها با مادر شهر (مشهد) در تعامل است، به صورت ناخواسته دارای حوزه نفوذ گسترده در زمینه‌ی اداری شده است.

بجز زمینه‌های فوق، پس از احداث شهر جدید و اسکان جمعیت، تفاوت‌هایی در قیمت اراضی زراعی و مسکونی روستاهای منطقه به‌ویژه روستاهایی تا شعاع ۱۰ کیلومتری شهر جدید صورت گرفته که عمدتاً مربوط به سال‌های اخیر است. در این ارتباط، بر اساس اطلاعات پرسشنامه‌ای که از سوی ساکنان و بنگاه‌داران در منطقه‌ی روستایی تکمیل گردیده، چند نکته حایز اهمیت است. نخست آنکه ۱۰۰ درصد از پاسخ‌دهندگان اذعان داشته‌اند که تغییرات گسترده‌ی قیمت زمین در ده سال اخیر و پس از احداث شهر جدید صورت گرفته و باتوجه به فاصله‌ی روستاها با شهر جدید گلپهار در ۱۹ درصد از روستاها تغییرات قیمت در ۲ سال اخیر، در ۷۱ درصد از روستاها در ۲ تا ۵ سال اخیر و بقیه در ۵ تا ۱۰ سال گذشته صورت گرفته است. در همین ارتباط، میزان قیمت زمین و تغییرات آن نیز بشدت به دوری و نزدیکی به شهر جدید وابسته است. بطوری‌که در روستاهای تا شعاع ۱۰ کیلومتر در بافت روستا، تغییرات بیش از ۳۰۰ هزار ریال در متر مربع بوده است در حالی‌که در روستاهای با فاصله‌ی بیشتر میان یکصد هزار تا سیصد هزار ریال متغیّر بوده است. ضمن آنکه به نظر ۵۸ درصد از پاسخ‌دهندگان احداث و جمعیت‌پذیری شهر جدید، عامل اصلی و مهم تغییر در قیمت اراضی بوده است.

مرور سؤالات و فرضیه؛ نتایج و پیشنهادات

- بنابر یافته‌های تحقیق شهرهای جدید به جز اسکان و جذب جمعیت سرریز مادرشهر، به تدریج به کانون توسعه نواحی روستایی تبدیل می‌شوند. این مسأله در شهر جدید گلپهار نیز مشاهده شد و در همین ارتباط می‌توان گفت که شهر جدید گلپهار به جای کانون‌های سابق مشهد و چناران، به شدت کارکردهای مختلفی در روستاهای منطقه داشته و مورد توجه ساکنان روستاهای منطقه قرار گرفته است. این امر مؤید سؤال اول در بیان مسأله است.

- براساس بررسی موردی در حوزه روستایی شهر جدید گلپهار می‌توان گفت، در صورتی که شهر جدید در یک فاصله‌ای از مادر شهر احداث شود که روستاهای متعددی در پیرامون آن وجود داشته باشد به سرعت دارای حوزه جذب و نفوذ شده و از اینرو سریع‌تر به اهداف مورد نظر می‌رسد. بنابراین می‌توان گفت در فرآیند مکان‌یابی شهرهای جدید می‌توان علاوه بر زمینه‌های دیگر به مناطق روستایی حوزه نیز توجه لازم را مبذول داشت که مؤید سؤال دوم بیان مسأله است.

- با توجه به مرور سؤالات، پرواضح است که شهرهای جدید دارای ابعاد توسعه‌ی منطقه‌ای بوده و در صورتی که مکانیابی آنها در فاصله‌ای از مادر شهر باشد که روستایی در اطراف آن قرار گیرد، حوزه نفوذ روستایی در پیرامون شهر جدید تشکیل می‌شود. ضمن آنکه به هر حال، شهر جدید در حالت فوق، از روستاهای منطقه تأثیرات گوناگون پذیرفته و اثرات قابل توجهی خواهد داشت، تا جایی که این شهرها به کانون توسعه‌ی مناطق روستایی، تبدیل می‌شوند. یکی از دلایل اصلی تبدیل شهرهای جدید به کانون توسعه‌ی مناطق روستایی و نیز تبدیل به مرکز ثقل حوزه نفوذ روستایی داشتن عملکرد و کارکردهای مختلف از جمله کارکردهای مورد بررسی در این رساله است که عمدتاً به صورت ناخواسته و برنامه‌ریزی نشده صورت گرفته است. بدین ترتیب، فرضیه‌ی تحقیق که در آن اثرات منطقه‌ای شهرهای جدید مورد بحث واقع شده بود، تأیید شده و می‌توان گفت در شهرهای جدید:

الف- توجه به روستاهای اطراف شهر جدید در مطالعات طرح جامع و تفصیلی ضروری است.

ب- در فرآیند برنامه‌ریزی شهرهای جدید و اجرای آن، مدیران شهرهای جدید الزاماً به عنوان مدیران و متولیان امور منطقه‌ی روستایی نیز به شمار می‌روند، زیرا در غیر این صورت، مسایل مختلفی به صورت ناخواسته از روستاها به شهر جدید تحمیل شده و این شهرها را با رویدادهای پیش‌بینی نشده روبرو می‌سازد.

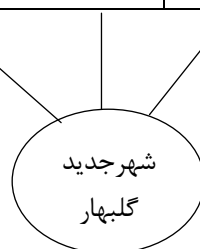
جدول ۴: نتایج بررسی تاثیر گلپه‌ار در روستاهای اطراف

ردیف	نوع تأثیر	میزان تأثیر در روستاها	اندازه عملکرد منطقه‌ای
۱	جابجایی جمعیت	مهاجرت از ۸۱٪ روستاها به شهر جدید	کامل
۲	اشتغال	تبدیل شهر جدید به کانون اشتغال نوع سوم	متوسط
۳	حمل و نقل	ارتباط مستقیم ۱۹ روستا تنها با شهر جدید	متوسط
۴	بهداشت	پوشش ۳۸٪ روستاهای اطراف	متوسط
۵	آموزش	تبدیل گلپه‌ار به کانون آموزش منطقه	کامل
۶	تجاری	تأثیر در روستاها	ضعیف
۷	اداری	وابستگی ۸۷٪ روستاها به گلپه‌ار	کامل

مطابق با بررسی کارکردهای مختلف، بجز در زمینه‌ی تجاری که شهر مشهد همچنان به صورت گسترده کارکرد فراگیر در سطح منطقه دارد، در بقیه‌ی زمینه‌ها گلپه‌ار جایگزین شهرهای دیگر در مناسبات شهر و روستا شده و بدین ترتیب می‌توان گفت این شهر به سرعت با محیط روستایی پیرامون به تعامل پرداخته است. در میان کارکردهای فوق، جنبه‌ی اداری در تشکیل حوزه‌ی جذب و نفوذ تأثیر بیشتری داشته است و براساس عوامل مختلفی که از کارکرد اداری در رساله مورد بررسی قرار گرفته، نمودار زیر برای تبیین حوزه جذب و نفوذ شهر جدید در ادامه می‌آید. در این نمودار، حوزه‌ی جذب شامل روستاهایی است که تمام کارهای اداری و خدماتی مورد نیاز روستا در شهر جدید انجام شده، حوزه‌ی نفوذ مستقیم مشتمل بر روستاهایی است که خدمات اداری و برخی از خدمات مورد نیاز از طریق شهر جدید صورت گرفته و حوزه‌ی نفوذ غیرمستقیم بر روستاهایی دلالت دارد که اقدامات اداری مورد نیاز روستاییان در شهر جدید انجام شده است. ضمن آنکه این شهر با تبدیل به مرکز بخش گلپه‌ار تغییر نقش اساسی داشته است. بطوری‌که با این تغییر نقش، از نقش اولیه به مرکز سیاسی- اداری روستاهای پیرامونی، گلپه‌ار عملاً در جهت اهداف اولیه و برنامه‌ریزی- شده گام برداشته است. این امر خود بر نگرش‌های مدیران، مشکلاتی که پیامد مرکزیت سیاسی- اداری منطقه است، افزوده است و گلپه‌ار را در نقش دیگری که کانون مناطق روستایی و محل اسکان مهاجران از روستاهای پیرامونی است، فعال کرده است که متفاوت با نقش تعریف شده‌ی اولیه است.

نمودار ۱: حوزه‌ی جذب و نفوذ شهر جدید گلپه‌ار در منطقه‌ی روستایی ۱۳۸۵

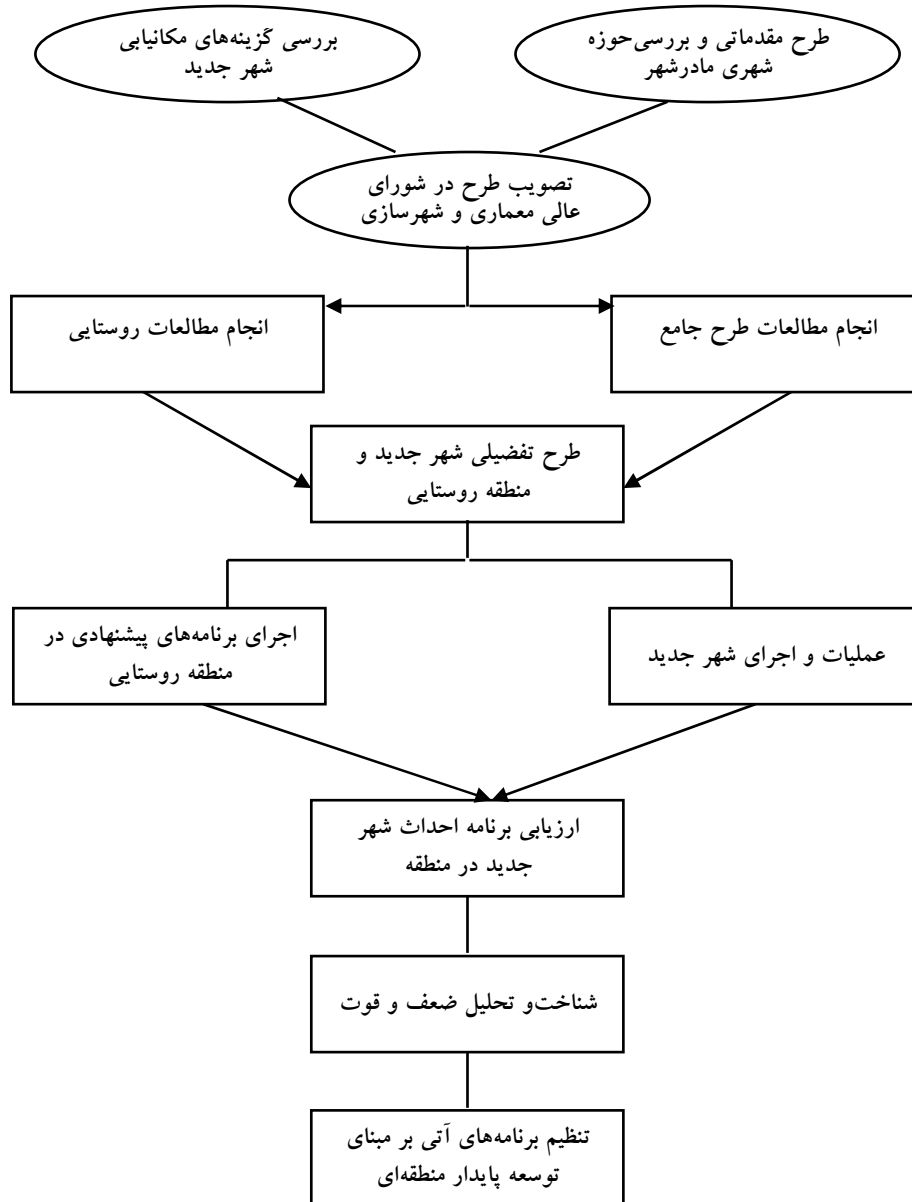
حوزه‌ی روستایی	تعداد روستا	جمعیت روستایی	فاصله از شهر جدید
حوزه‌ی نفوذ غیر مستقیم	۱۱	۵۳۷۲	۳۰ کیلومتر
حوزه‌ی نفوذ مستقیم	۵۵	۹۳۱۴	۲۰ کیلومتر
حوزه‌ی جذب	۳۲	۶۸۸۲	۱۰ کیلومتر

بر اساس مطالب فوق، نتایج حاصله از تحقیق به همراه پیشنهادات در ادامه می‌آید که علاوه بر گلپه‌ار می‌تواند برای شهرهای جدید دیگر نیز حایز اهمیت باشد.

- مطابق با یافته‌های این تحقیق، گلپه‌ار به صورت ناخواسته و برنامه‌ریزی نشده با روستاهای اطراف پیوندهایی ایجاد کرده و به کانون توسعه‌ی منطقه‌ای تبدیل شده است. بنابراین پیشنهاد می‌شود در مطالعات مکانیابی شهرهای جدید در حوزه‌ی شهری مادرشهر، به مناطق روستایی به عنوان سکونت‌گاههای زنده و پایدار و پویا توجه شده و در فرآیند مطالعات طرح جامع و تفصیلی شهرهای جدید، همانند آنچه در مدل بعدی آمده بخشی از مطالعات به شناخت ویژگی‌های روستاهای اطراف و مهمترین زمینه‌های اثرگذاری و تأثیرپذیری در مناطق روستایی اختصاص یابد تا به موازات جمعیت‌پذیری شهر جدید، برنامه‌های پیشنهادی در روستاهای مجاور نیز اجرا شود.

- گلپه‌ار علاوه بر عملکرد در زمینه‌ی جذب جمعیت مادرشهر که به صورت ناقص انجام پذیرفته است، اثرات منطقه‌ای عمیقی داشته که بیشتر این تأثیر در منطقه‌ی روستایی است. از اینرو در زمینه‌ی مدیریت روستایی می‌توان پیشنهاد کرد که مدیران شهر جدید در سطح کلان به عنوان مدیران منطقه‌ای نیز عمل کرده و برنامه‌ریزی برای روستاهای منطقه‌ی همگنی که گلپه‌ار در آن احداث شده، از سوی همین مدیران اعمال و اجرا شود.

مدل پیشنهادی انجام مطالعات روستایی در فرآیند احداث شهر جدید

منابع و مأخذ

- ۱- مشاهدات و بررسی‌های میدانی در تابستان ۱۳۸۵
- ۲- مصاحبه با مدیران شهر جدید گلپه‌ار و دهیاران روستاهای منطقه. شهریور ۱۳۸۵.
- ۳- افتخاری، خرامه (۱۳۸۰): بررسی تطبیقی رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی (Ufrd) و مدل‌های تخصیص مکانی (LA). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. سال ۱۶.
- ۴- به‌فروز، فاطمه (۱۳۷۸): فلسفه روش‌شناسی تحقیق علمی در جغرافیا. تهران.
- ۵- زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۲): برنامه‌ریزی شهرهای جدید. تهران. سمت.
- ۶- زیاری، کرامت‌اله (۱۳۷۴): نقش شهرهای جدید در روند شهرنشینی. رساله دکتری. گروه جغرافیا. دانشگاه تربیت مدرس.
- ۷- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۴): فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور. شهرستان چناران.
- ۸- سردار امیری، زهرا (۱۳۸۲): پایان‌نامه بررسی فرآیند طرح و برنامه‌ریزی شهرهای جدید (نمونه: شهر جدید گلپه‌ار). مقطع کارشناسی ارشد. گروه جغرافیا. دانشگاه تبریز.
- ۹- سلیمانی، محمد (۱۳۸۱): دگرگونی روستاهای حاشیه شهرهای جدید صنعتی (بررسی موردی: الوند - البرز). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. سال ۱۷. مسلسل ۶۶-۶۵.
- ۱۰- شرکت عمران شهرهای جدید (۱۳۸۲): ماهنامه شرکت عمران شهرهای جدید. شماره‌های مختلف.
- ۱۱- شرکت عمران شهر جدید گلپه‌ار (۱۳۸۵): گلپه‌ار (گزارش وضعیت شهر جدید). گلپه‌ار.
- ۱۲- شکویی، حسین (۱۳۷۴): دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. تهران. سمت.
- ۱۳- طلاچیان، مرتضی (۱۳۸۴): نگاهی به شهرهای جدید ایران. تهران.
- ۱۴- فرهنگ جغرافیایی روستاهای کشور (۱۳۸۴): حوضه‌های آبریز شرق ایران و قره‌قوم سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. تهران.
- ۱۵- مرکز آمار ایران (۱۳۷۹): نقشه آبادی‌های استان خراسان. نقشه آبادی‌های شهرستان‌های مشهد و چناران.
- ۱۶- مؤمنی، مصطفی (۱۳۷۷): پایگاه علم جغرافیا. جلد اول. جغرافیای شهری. تهران.
- ۱۷- نگهبان مروی، محمد (۱۳۸۱): پایان‌نامه شهرهای جدید و نقش آنها در تمرکززدایی از مادرشهر، مطالعه موردی شهر جدید گلپه‌ار. مقطع کارشناسی ارشد. گروه جغرافیا. دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۱۸- وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۷۴): خلاصه‌ی گزارش طرح جامع شهر جدید گلپه‌ار.
- ۱۹- وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۷۳): مطالعات طرح جامع شهر جدید گلپه‌ار. جلد ۲.
- 20- Salih, K. - Douglass, M (1999) Article: Rural - Urban Transformation in Asia, University of Hawaii.
- 21- Douglass, M(1999) Article: Rural-Urban In Tegration and Regional Economic Resilience: Strategies for The Rural - Urban Transition in Northeast Thailand, University of Hawaii.
- 22- Friemann, J, Douglass M. (1978): Agropolitan Development, University Press Oxford.
- 23- Beresford, M (1967): New Towns of The Middle age, London.